

PÁL ALEXANDRA

MORFOLÓGIAI ÉS SZEMANTIKAI HATÁSOK A SZÓASSZOCIÁCIÓKBAN

A Bíráló Bizottság tagjai:

Dr. Balogh Judit, Dr. Markó Alexandra, Dr. Tátrai Szilárd, Balogh Ildikó

Pál, in her essay, describes her research, in which she tested children's mental lexicon with associative methods. Her primary interest was to examine how children could cope with suffixes in associations and how they could make associations with words that have or have not suffixes. She has found that suffixes did not make changes in associations with words, but children associated halves of set phrases with each other more easily than other words. Also, she observed that children associated semantically more easily than grammatically.

*

1. BEVEZETÉS

Kevés dolgozat foglalkozik gyermekek mentális lexikonával. A nagyságára vonatkozóan is csak megközelítő adatokat kaphatunk, ám ezek is még nagy különbségeket mutatnak. Az első években, körülbelül 1,6 éves korig lassú a szavak elsajátítási folyamata, ettől az életkortól azonban ugrásszerűen megnövekszik az ismert és használt szavak száma. Egy 1,6 éves gyermek, aki csak 22 szót ismert, 1,9 éves korában már 118 szót tudott (Gósy - Kovács 1999). Hároméves korukban a magyar gyermekek szókincsére 1256 szót adtak meg (Gósy 1984), egy másik magyar reprezentatív felmérésben pedig arról számoltak be, hogy ugyanilyen korú gyermekek szókincsé mennyiségben kifejezve 260 és 1468 szó közé esik (Meixner 1976).

6-7 éves gyermekek adatairól külföldi tanulmányok szólnak. Ezek az eredmények is igen eltérőek egymástól. Carroll felmérése alapján egy hatéves amerikai gyermek szókincsé mintegy 23700 szóból tevődik össze, míg Lindblom ezt 7800 szótőre és 13000 szóra becsüli (Gósy - Kovács 1999).

Láthatjuk, hogy az előbb említett adatok még egy-egy életkoron belül

is igen szóródnak, viszont így is már 6-7 éves korban elég nagy mentális lexikonnal rendelkeznek a gyermekek.

Sok kutatóban felmerült a kérdés, hogy hogyan, mi alapján rendeződnek a szavak mentális lexikonunkban. Több elmélet is ismeretes. Így például az atomgömb-elmélet, melynek lényege, hogy különböző nagyságú szemantikai mezők vannak a mentális lexikonunkban, melyek úgy rendeződnek, hogy az őket felépítő gömbök egyszerre több mezőnek is a részei, alkotóelemei lehetnek (Gósy 1999).

A másik nagy elmélet a pókháló-hipotézis. E szerint a szemantikai egységek, a szavak, úgy kapcsolódnak egymáshoz, hogy egy egységnek akár több másik egységgel is lehet kapcsolata (Gósy 1999).

De vajon ezek a kapcsolatok – beszéljünk akár az előbbi, akár az utóbbi hipotézisről – mi alapján jönnek létre? Grammatikai hatások vagy morfológiai hatások alapján szerveződnek? Esetleg kizárólag szemantikai kapcsolat alapján működne az elrendeződés? Többek között erre kerestem a választ ebben a dolgozatban.

Elképzelhető, hogy a mentális lexikon tartalmaz szemantikailag összefüggő egységeket, így például szinonimákat vagy ellentétes jelentésű szavakat, de egyben a lexikai egység mint önálló forma magában hordozza a morfológiai módosulásokat is, például: *adom, adod...* stb. Egy másik elképzelés alapján a szemantikai egységek és a relációk szoros együttműködésben állnak egymással, de reprezentációjuk már külön van kódolva a mentális lexikonunkban. Pl.: *ad* fogalomkör, vagy a tárgyas ragozás toldalékjai. Létezik olyan álláspont is, amely azt mondja ki, hogy a toldalék hozzáférése valamilyen módon könnyebben és gyorsabban megy végbe. Egy utolsó elgondolás szerint pedig az agyi szótárunk fonológiai és szintaktikai kapcsolatok alapján szerveződő struktúra (Gósy 1999).

Egy már bevett módszerrel mértem fel a diákokat, ez pedig az inger-szóra történő szabad szóasszociáció. Ez az egyik fajtája a szóasszociációs kísérleteknek. A másik kettő pedig: szűkített szóasszociációs teszt, melyben a hívószóra meghatározott kategóriájú választ várunk, illetve a nyitott tesztek, melyben az adatközlőnek egy meghatározott jelentéskategórián belül kell asszociálnia (Galton 1883).

Magyarországon három nagyobb reprezentatív kutatás számol be gyermekek mentális lexikonának szerveződéséről. Az első ilyen jellegű felmérést Cser János készítette 4483 10 - 14 éves korú gyermekek körében. Ebből

azonban csak 1000 gyermek adatait dolgozták fel. A vizsgálat osztálytermi körülmények között folyt, a feladat szabad szóasszociáció volt. Egyetlen megkötést kaptak az adatközlők: nem írhattak tulajdonneveket és ragozott szavakat.

Cser két szempontból vizsgálta a kapott asszociátumokat: i) bepillantást nyerni a gyermek gondolkodásmódjába a kapott szavak számának elemzése és a szósorok sajátosságainak felderítése révén ; ii) aktív szókincsük becslése és a szavak gyakoriságmutatójának megállapítása (Cser 1939).

A másik reprezentatív felmérést Gósy Mária és Kovács Magdolna végezte el 1999-ben. 12 és 13 éves tanulókkal végezték el a felmérést; összesen 400 gyermekkel (mindkét korcsoportban 200-200 adatközlővel). Osztálytermi körülmények között zajlott a tesztelés, a feladatuk – ugyanúgy, mint a Cser-kísérletben – szabad szóasszociáció volt, de a kutatók nem alkalmaztak megkötést (Gósy - Kovács 1999).

A harmadik, gyermekek mentális lexikonával foglalkozó tanulmány Lengyel Zsolt munkája (2005). Ő 10 éves gyermekeket mért fel, összesen 300-at, és 200 hívószóval dolgozott. Kutatásában foglalkozik a szóasszociátumok heterogén voltával, az empirikus adatok pszicholingvisztikai elemzésével, pszicholingvisztikai-lingvisztikai oppozícióval, a nyert adatok minősítési problémáival, a homonímia kérdéskörével és a jelentésstruktúrával.

Dolgozatom az előző tanulmányoktól abban különbözik, hogy hívószavas szóasszociációs módszerrel végeztem a kísérletet, nemcsak szavakat, hanem szókapcsolatokat is vizsgáltam, illetve a Cser-tanulmánnyal ellentétben nem írtam elő megkötéseket.

2. ADATKÖZLŐK

A felmérés a tatai Vaszary János Általános Iskola négy ugyanolyan (matematika és idegen nyelvi) tagozatos osztályában készült. A diákok 5 - 8. osztályosok voltak.

Az ötödik évfolyamon 17 lánnyal, 13 fiúval (összesen 30 fővel), a hatodik évfolyamon 20 lánnyal, 11 fiúval (összesen 31 fővel), a hetedik évfolyamon 16 lánnyal, 10 fiúval (összesen 26 fővel) és a nyolcadik évfolyamon 10 lánnyal, 14 fiúval (összesen 24 fővel) dolgoztam. Összesen 111 adatközlő adatait értékeltem (összesen 63 lány, 48 fiú).

Az iskola szerkezetéből, felépítéséből (pl. tagozatos osztályok indítása, melyekre a 4. évfolyamon felvételi van a felsőbb évfolyamokba) adódóan az

osztályok nemcsak tanulmányaik alapján differenciáltak, hanem ez maga után vonja szociokulturális differenciálásukat is, így az adatközlők közel azonos szociális háttérrel rendelkeznek.

3. HIPOTÉZISEK

Feltételeztem, hogy a mentális lexikon szerkezeti felépítése mutat grammatikai és szemantikai alapú szerveződési szabályokat; az előbbieket a toldalékolt hívószavak esetében, míg az utóbbiakat a szókapcsolatok vizsgálata folyamán, illetve viszonyyszavakra kapott asszociátumok esetében a szófaji szerveződés fog dominálni. Feltételeztem továbbá, hogy nemek között különbség fog jelentkezni a válaszok típusaiban.

Vizsgálatom tárgyát képezte a toldalékok jelentkezésének vizsgálata az asszociátumokban (toldalékolt és toldalékolatlan szavak esetében), szemantikai vizsgálatok állandósult és alkalmi szókapcsolatokban, illetve a kontrollcsoportban, a szókapcsolatok előfordulási aránya az asszociátumokban, és a viszonyyszavakra (mint hívószóra) kapott asszociátumok szófaji elemzése.

A toldalékok vizsgálata: i) a toldalékolatlan alapszófajú hívószóra kapott asszociátumok között található-e toldalékolt szó, ii) ha a hívószó viszonyzó, akkor az asszociátumok között található-e toldalékolt szó, iii) a toldalékolt alapszófajú hívószóra kapott asszociátumok között milyen arányban fordulnak elő toldalékolt szavak.

A szókapcsolatok vizsgálata: milyen mértékben hat a jelentés azokra az asszociátumokra, amelyeket i) az alkalmi szókapcsolatokra és ii) az állandósult szókapcsolatokra kaptunk (külön értékelve az előtag jelentésének, az utótag jelentésének és a szókapcsolat együttes jelentésének hatását); iii) milyen arányban jelentkeznek szókapcsolatok az asszociátumokban szókapcsolatból álló hívószó esetében; továbbá iv) ha a hívószó viszonyzó, akkor az asszociátumok között jelentkezik-e szókapcsolat vagy mondatértékű asszociátum.

A kapott adatokat minden esetben a kontrollcsoport eredményeivel hasonlítottam össze, ezt a kontrollcsoportot a toldalékolatlan és toldalékolt alapszófajú hívószavakra, illetve a viszonyyszavakból álló hívószavakra kapott asszociátumokból álló csoport képezte.

A szófaji befolyásoltság vizsgálata: a hívószócsoportban előforduló viszonyyszavakat pedig aszerint vizsgáltam, hogy az ezekre kapott asszociátu-

mok milyen szófajba sorolhatók be. Megkülönböztettem főnévi, melléknévi, igei, igenévi, névmási, határozószoói, viszonysoói és mondatsoói kategóriát.

Az így kapott adatok értékelése több problémát is jelentett, és sokszor kompromisszumos megoldással lehetett csak besorolni egy-egy asszociátumot a megfelelő kategóriába.

4.1. MÓDSZER

A felmérés tantermekben készült, tanítási óra keretén belül. A diákok feladata hívószóra történő szabad szóasszociáció volt.

A feladat ismertetése minden egyes alkalommal ugyanolyan formában hangzott el, s minden esetben tartalmazott példát. A hívószavak a pontos értés végett a táblára is felkerültek nyomtatott betűs formában. A gyermekek így auditív és vizuális formában is értelmezheték a szavakat. Erre azért volt szükség, mert a próbakísérletben gyakran félreértelmezték a hallott hívószavakat.

Az instrukció folyamán kiemeltem, hogy nemcsak szavakat írhatnak a diákok, hanem szókapcsolatokat is. Ebben az életkorban már a diákok tudatában vannak a szó fogalmával, s valószínűsíthető volt, hogy ha nem hívom fel külön a figyelmüket az alternatív változatra, akkor az instrukciónak eleget téve, cska szavakat adnak meg asszociátumként. Erre azért volt tehát szükség, hogy biztosan tudják szókapcsolatokkal is dolgozni a felmérés értékelése folyamán.

Egyetlen megkötést tartalmazott az instrukció: csak az első három asszociátumot kellett leírniuk.

4.2. HÍVÓSZAVAK

Összesen 30 hívószóval dolgoztam. Ebből 9 toldalékolatlan alapszófajú szó (1 ige, 3 főnév, 2 melléknév, 1 számnév, 1 igenév, 1 határozószó), pl. **szorgalmas, tanul**; 7 toldalékolt alapszófajú szó (1 ige, 2 főnév, 2 melléknév, 2 számnév), pl. **tóparton, hetediknek**; 4 viszonysoó, pl. **fölötti**; 6 állandósult szókapcsolat, pl. **bakot ló, bedobja a törülközöt**; 4 alkalmi szókapcsolat, pl. **megnyeri a versenyt, megasztárt nézünk**.

Fontos szempont volt, hogy a szavak szemantikailag a 11-14 éves korosztályra jellemző szókincsből kerüljenek ki, pl. **divatosat, számítógép, szerelmet vall**. A hívószókészlet tartalmaz olyan szavakat, illetve szókapcsolatokat is, melyek (véleményem szerint) valamilyen reakciót azonnal ki-

váltak a diákokból, könnyítve ezzel az asszociálást, pl. **Gyűrűk ura, megasztárt nézünk, szerelmet vall, esemesezik** stb. A kapott eredményekkel így az erre a korosztályra (átlagéletkor: 12,5 év) jellemző tendenciákat állapíthatunk meg.

Külön meg kell említenem, hogy az igei kategóriában felállítottam toldalékolt és toldalékolatlan formát is. A toldalékolt alak az **esemesezik** hívószó. Ebben az esetben ugyanis a szuffixum testes formájában található meg, s ez az -ik egyes szám harmadik személyű ikes személyrag.

A toldalékolatlan igei szóalak pedig a **tanul**. S miután a toldalék ebben az esetben zéró morféma, ezért a toldalékolatlan alapszófajú hívószócsoportba soroltam.

Szólnom kell még az általam használt *számmév* terminusról is. A Magyar grammatika (2000) alapján ez a kategória a melléknév részeként értelmezendő, s így már nem önálló szófaji kategória. A diákok azonban még mindig önálló szófajként tanulják az általános iskolákban, így mindenképpen külön kívántam foglalkozni ezzel a szócsoporttal.

4.3. ADATOK ÉS ASSZOCIÁTUMOK

A feldolgozás során az asszociátum és az adat fogalmát külön értelmeztem. Asszociátum alatt a diákok által adott szavakat és/vagy szókapcsolatokat értem, míg adatként egy szót vagy szókapcsolatot többször is vettem. Mindez abból adódik, hogy a kapott asszociátumokat több szempont alapján vizsgáltam meg. Például egy diák által kapott asszociátumok száma 90, de miután több szempont alapján dolgoztam az asszociátumokkal, így a potenciális adatok száma 132 (az adatok mennyisége diákonként attól függően változott, hogy a diákok minden egyes hívószó esetében 3 asszociátumot adtak-e meg).

Problémát okozott a szókapcsolatok értelmezése, ugyanis a diákok többsége gyakran teljes közlések sorát adta meg egyetlen asszociátumként. Például: **divatosat** – 1. asszociátum: *utálom a divatot*, 2. asszociátum: *kimondom az egész országnak, hogy nem érdekel a divat*, 3. asszociátum: *nem öltözők ki neki*. A felmérés folyamán ezért a szókapcsolat fogalmát kibővítettem, s a mondatértékű asszociátumokat is ide soroltam. Ezzel kapcsolatban kell megemlítenem, hogy ezekkel a közlésekkel gyakran egy egész történetet írtak le a diákok, pl. **bakot lő** – *vadász lelőtt egy bakot; elrontotta; ez nem jó*.

Előfordult továbbá többször és több adatközlő esetében is, hogy egy-

egy hívószóra csak egy vagy két asszociátumot adott meg. Ezeket figyelembe véve összesen 9913 asszociátummal, illetve 37520 adattal dolgoztam.

4.4. ÉRTÉKELÉSI PROBLÉMÁK

A toldalékolt szavak értékelési problémái

A szuffixumok közül csak az inflexiós morfémákat vizsgáltam. A képzett szavak esetében ugyanis fennállt az a probléma, hogy az adatközlő az adott szót toldalékoltnak vagy toldalékolatlanak tekintené-e, pontosabban a mentális lexikonában mely formában tárolódik. Pl. *utazás*. Ebből az esetből is kitűnik, nehéz eldönteni, az adatközlő érzékeli-e az *út* főnév vagy az *utazik* ige toldalékolt voltát, vagy az *utazás* főnév esetében a szót relatív tóként értékeli.

A zéró toldalékot tartalmazó szavak esetében az asszociátumokat toldalékolatlanak vettem. Ezzel a problémával már a hívószavak összeállításakor is találkoztam, s a hívószavak csoportjában is a toldalékolatlan igit a **tanul** szó képezi. A zéró morfémával rendelkező szavak esetében ugyanis nincs testes formája a szuffixumnak, így nincs, ami hatással lehetne az asszociátumokra. További kutatás tárgyát képezhetné ennek a problémának a részletes vizsgálata: zéró, illetve testes morfémával ellátott hívószavakra kapott asszociátumokban milyen mértékben jelentkeznek affixumok.

Az egyik ötödikes diák a következő asszociátumot adta a **hetediknek** hívószóra: *-nak, -nek*. Ezt a toldalék előfordulásának vizsgálata folyamán értelemszerűen toldaléknak vettem.

Hasonló eset, amikor egy másik ötödikes diák ugyanerre a hívószóra a következő adatot adta meg: *képző+rag*. Ezt a szókapcsolatok kibővített csoportjába soroltam.

Egy másik ötödikes diák a **csúnyának** hívószóra a *neki* asszociátumot adta. Véleményem szerint ebben az esetben a hívószó szuffixuma hatott az asszociátum létrejöttében.

A szókapcsolatok vizsgálatának problémái

Az elsődleges problémát az előtag jelentésének és az utótag jelentésének vizsgálata adta. Személyes benyomásom az értékelés folyamán az volt, hogy az egyes asszociátumok egymáshoz és a hívószókapcsolathoz való viszonya olyan, mintha egy háromszögben helyezkedne el. A háromszög három csúcsa: a hívószókapcsolat együttes jelentése, a hívószókapcsolat

előtagjának jelentése és a hívószókapcsolat utótagjának jelentése. Hiszen egy-egy ilyen asszociátumot szemantikailag vizsgálva gyakran arra a következtetésre juthatunk, hogy egyszerre hathatott rá a szókapcsolat együttes jelentése és az előtag/utótag jelentése. Pl. **kutyát sétáltatni** – *póráz*. A *póráz* asszociátum elengedhetetlen kelléke a *kutyasétáltatásnak*, ámde kapcsolódhat magához a *kutya* fogalmához is. A háromszögön belül így az asszociátumok bárhol elhelyezkedhetnek, attól függően, hogy melyik jelentéshez/jelentésekhez kapcsolódnak szorosabban vagy lazábban.

Véleményem szerint ezt az elméletet erősítheti, hogy a szókapcsolatokra kapott asszociátumok jelentése gyakran kontaminálódott egy-egy asszociátumon belül. Pl. **bakot lő** – *elpuskázza*. Ennek az asszociátumnak a jelentése *'elrontja'*, ugyanúgy, mint a **bakot lő** állandósult szókapcsolatnak. A *puska* jelentése viszont a hívószókapcsolatból a **lő** utótaggal lehet szorosabb kapcsolatban. Így a harmadik szóban jelentésvegyüléssel jelentkezett az előző két szó jelnetése.

Többször előfordultak az asszociátumok között idegen nyelvi kifejezések, pl. *The sims 2*. Ezeket a kifejezéseket az adott idegen nyelvi szabályoknak megfelelően elemeztem. A toldalékok vizsgálatakor is ugyanígy jártam el.

Szókapcsolatnak vettem nemcsak a grammatikai (pl. *kitűnő bizonyítvány*), hanem a nem grammatikai (pl. *nem érdeklő*) szókapcsolatokat is, illetve ahogy azt már említettem, ezt a fogalmi kört kibővítve, a mondatértékű közléseket (pl. *nem tudunk egymásról olyan sokat*) is.

A szófaji besorolás problémái

Az angol stance adverbs szófaji csoport mintájára a módosítószók mellett (ezek modális viszonyt jelölnek) az egyéb (kapcsoló szerepű) határozószói eredetű beszélői viszonyulást jelző szövegszervező elemeket is a mondatszók egy speciális osztályába, az interakciós mondatszók közé soroltuk. A stance adverbs magyar párhuzamát Keszler Borbála bevezető szó terminusában találjuk meg. Erre példa a kapott asszociátumok közül a *mellesleg* (Keszler 1998).

További besorolási nehézséget azok a szavak adtak, amelyek egyaránt besorolhatók a ragos melléknevek, illetve a határozószók kategóriájába is, pl. *gyorsan*. Ezekben az esetekben a szavak jelentését figyelembe véve osztályoztuk a kapott asszociátumokat. Az előbb említett példa így a határozószók osztályába került.

Egyéb problémák, érdekességek

A diákok által megadott asszociátumok gyakran voltak hibásan leírva. Ezeket figyelmen kívül hagyva, a magyar normatívának megfelelő alakot vettük figyelembe.

A rövidítéseket szavaknak vettük, pl. *TV2*, *MMS* ... stb.

Ritkán, de előfordultak apró jelek is asszociátumként, például egy *szív*, ezt úgy értelmeztük, mintha az adatközlő azt a szót írta volna le, hogy *szív*.

Érdekes jelenség volt azonban az, amikor egy ötödikes diák a **bakot lő** hívószóra a *szerencse* asszociátumot adta. Ennek a szónak a jelentése szemantikailag ellentétben áll a szókapcsolat jelentésével. Egy másik esetben a következő hasonló jelenséget tapasztalhatjuk: **bedobja a törülközőt** – *kész lesz*. Az előbbi jelentése '*feladja, abbahagyja*', az így kapott asszociátummal ellentétben áll. Ezekben az esetekben a kapott adatot úgy értékeltem, hogy a hívószókapcsolat együttes jelentésének hatására jött létre.

Előfordult, hogy a kapott asszociátum – *újra* a hívószókapcsolat következményét jelölte. Ebben az esetben **bakot lő**, tehát '*elrontja, majd újra kell próbálkoznia*'.

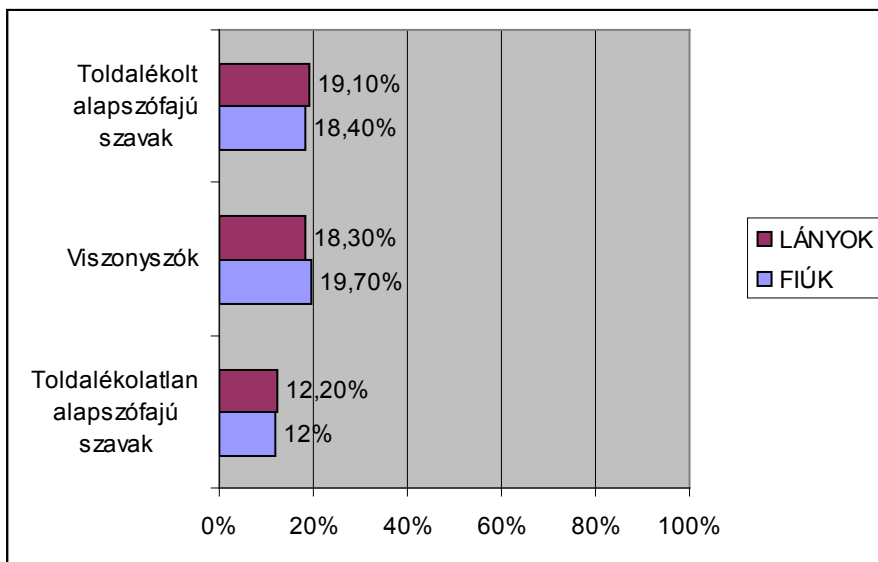
Érdeemes megemlíteni azt/azokat az eseteket, amikor az adatközlő asszociátumként már egy tovább asszociált formát adott meg. Például: **fittyet hány** – *borsó, Csárdás Királynő*. A kapott adatokhoz a következőképpen juthatunk el: 1. **fittyet hány** – *falra hányt borsó – borsó*; 2. **fittyet hány** – *cigánykereket hány – Csárdás Királynő* (valószínűleg közeli élmény alapján).

Egy másik diák is folytatta a **fittyet hány** hívószót: *a törvényre*, vagyis kiegészítette azt.

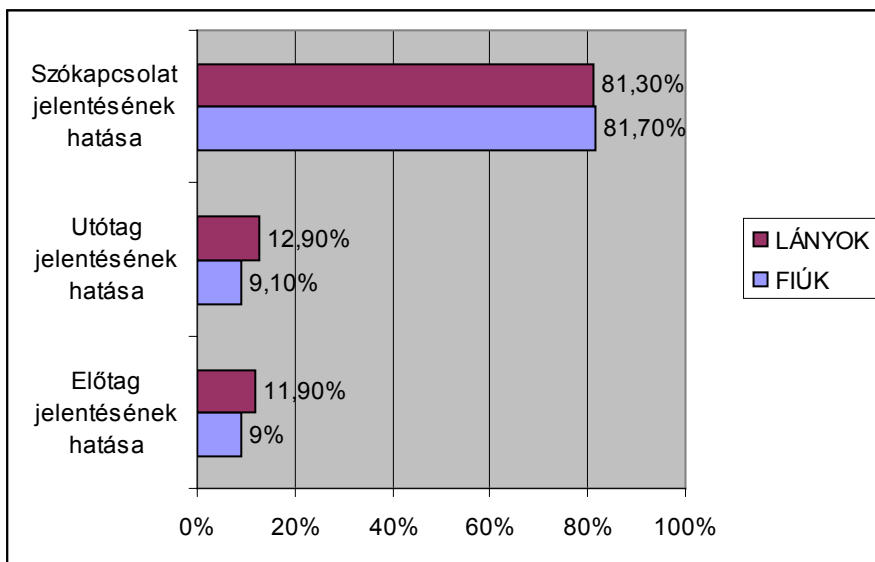
5. EREDMÉNYEK

A toldalékolt alapszófajú hívószavakra kapott adatok azt mutatják, hogy négy évfolyam eredményeit összesítve a fiúk esetében 18,4%-ban, a lányok esetében 19,1%-ban fordultak elő toldalékolt asszociátumok (1. ábra). A kontrollcsoportot a viszonzyszavakból álló hívószócsoportra és a toldalékoltalan alapszófajú hívószavakra kapott asszociátumok adták. Az előbbi csoport esetében a fiúk 19,7%-ban adtak meg toldalékolt szavakat, a lányok pedig 18,3%-ban. Az utóbbi csoport eredményei szintén hasonlóak: 12%-os eredményt mutatnak a fiúk adatai, a lányoké pedig 12,2 %-os.

Ebből is kitűnik, hogy nemi megosztottság nem mutatkozik, s a toldalék megléte a hívószóban nem befolyásoló erejű az asszociátumokra nézve.

1. ábra: Toldalék jelentkezése az asszociátumokban

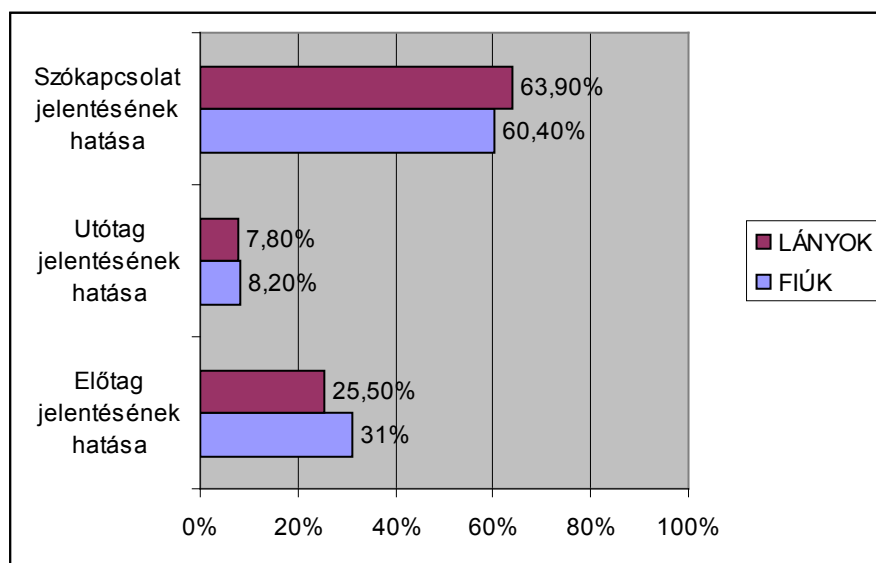
2. ábra: Szemantikai vizsgálatok állandósult szókapcsolatokban

Amint azt a diagramon (2.ábra) láthatjuk, az asszociátumok előhívására az állandósult szókapcsolatok együttes jelentése van a legnagyobb hatással. A fiúk és lányok (négy évfolyam eredményeit összesítve) eredményei szinte ugyanazt az arányt mutatják. Az előbbi csoport 81,7%-ot, míg az utóbbi csoport 81,3%-ot ért el. Meg kell azonban jegyezni, hogy az állandósult szókapcsolatok esetében nemcsak egy átvitt értelmű jelentéssel számoltunk, hanem egy másik, szó szerintivel is, amelyet szintén ebbe a kategóriába soroltunk. Feltételezzük, hogy ez akkor fordult elő, s lehetett érzékelt az asszociátumokban, amikor a diák nem ismerte az állandósult szókapcsolat átvitt értelmű jelentését, s azt a szó szerinti jelentéssel helyettesítette. Például: **bakot lő** – *puska, állat*.

Az állandósult szókapcsolat utótagjának hatása az asszociátumokra igen csekély esetben mutatkozott. A fiúk 9,1%-ban, a lányok 12,9%-ban mutattak ilyen irányú tendenciát.

Hasonló, szinte megegyezik az előbbi adatokkal az előtag jelentésének a hatása. A fiúk 9%-ban, a lányok 11,9%-ban asszociáltak ez alapján.

S ahogy azt eddig is jól láthattuk az ábrán, nemek közötti differenciálódás nem jelentkezik.

3. ábra: Szemantikai vizsgálatok alkalmi szókapcsolatokban

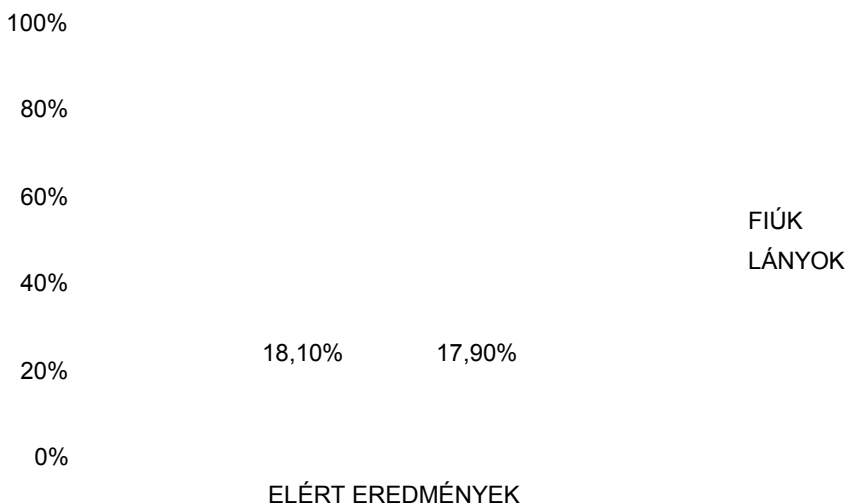
Az előző felmérést elvégeztük az alkalmi szókapcsolatokra vonatkozóan is. Az eredményeket százalékban mérve ugyanazt a tendenciát tapasztalhatjuk, mint az előbbi esetben (3.ábra).

Az alkalmi szókapcsolat jelentése erőteljesen befolyásolja a kapott asszociátumokat jelentésüket tekintve. A fiúk esetében ez 60,4%, a lányok esetében pedig 63,9%.

Az utótag jelentésének hatása a fiúknál 8,2%-ban, míg a lányoknál 7,8%-ban jelentkezett. Az előtag jelentésének hatása valamivel többet mutat százalékban kifejezve; ez a fiúknál 31%, a lányoknál 25,5%.

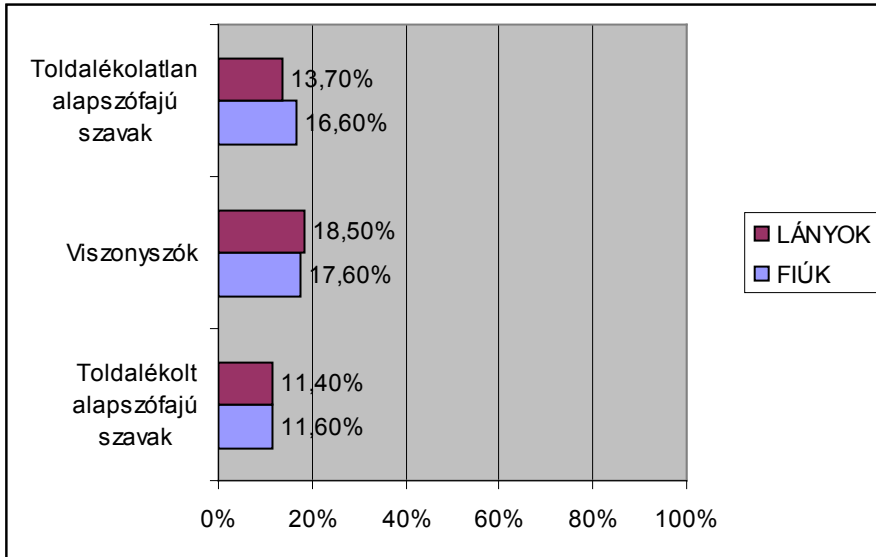
Érdekes eredmény továbbra is, hogy a nemi megosztottságot tekintve eddig nem találtunk releváns adatokat.

A 4. ábrán látható, hogy a fiúk és a lányok adatait tekintve ez esetben is nagyon közeli eredményeket kapunk. A fiúk 18,1%-ot, a lányok 17,9%-ot. Vagyis ilyen arányban találhattunk az általuk megadott adatok között olyan asszociátumot, amely egyben szókapcsolat is. Ez a két arányszám azonban még mindig kevés ahhoz, hogy elmondhassuk, a hívószókapcsolat grammatikai struktúrája képes befolyásolni az asszociátumok grammatikai szerkezetét.

4. ábra: Szókapcsolatok jelentkezése állandósult és alkalmi szókapcsolatokra kapott asszociátumokban

A következő ábrán (5. ábra) láthatjuk, hogy ugyanerre a felmérésre a kontroll hívószócsoport eredményei mit mutatnak.

5. ábra: Szókapcsolatok jelentkezésének aránya a kontrollcsoport asszociátumaiban

Toldalékolatlan alapszófajú hívószavak esetében a kapott adatok azt mutatják, hogy a lányok 13,7%-ban, a fiúk 16,6%-ban hoztak az asszociátumok között szókapcsolatokat vagy közléseket anélkül, hogy a hívószó kiválthatott volna valamilyen ingerre vonatkozóan.

A viszonzyszavak esetében a lányok 18,5%-ban, a fiúk 17,6%-ban adtak ilyen adatot.

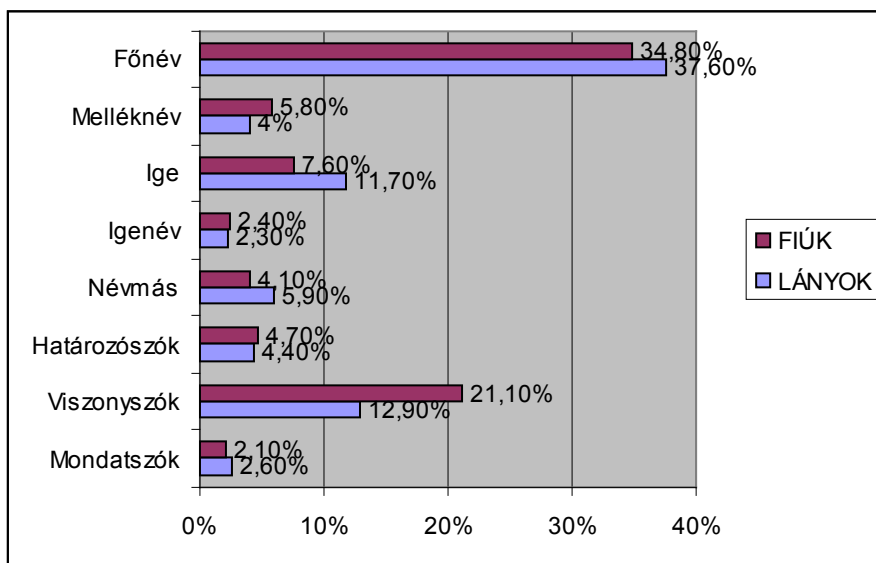
A kontroll csoport utolsó alcsoportjában, a toldalékolatlan alapszófajú hívószavakra kapott adatok elemzésekor pedig megállapítottuk, hogy a fiúk 11,6%-ban, a lányok 11,4%-ban adtak meg ilyen jellegű asszociátumot, vagyis a nemi megosztottság ebben az esetben sem mutatkozik.

Továbbá elmondhatjuk, hogy a kontrollcsoportra kapott adatok sem tükrözik azt a tendenciát, hogy a mentális lexikon grammatikai struktúra alapján szerveződjön.

Szembetűnő, hogy az asszociátumok között a főnévi osztályba sorolható szavak fordulnak elő a legnagyobb arányban. A fiúk esetében 34,8%, a lányoknál pedig 37,6% ez (6. ábra). Ez után kiemelkedik még az asszociátumok azon csoportja, melyet viszonzyszavak alkotnak. Ez a lányoknál 12,9%, míg a fiúknál 21,1%. A harmadik nagyobb kategóriát pedig az ige alkotja; 7,6%-ban adtak meg a fiúk igei szófajú szót adtaként, a lányok pedig valamivel nagyobb előfordulással, 11,7%-ban.

Mellékevek 5,8%-ban, illetve 4%-ban jelentkeznek (fiúk/lányok), névmások 4,1%-ban és 5,9%-ban, határozószók 4,7%-ban és 4,4%-ban.

Nagyon ritkán fordulnak elő az adatok között igenevek (fiúknál 2,4%-ban, lányoknál 2,3%-ban) és mondatszók (fiúknál 2,1%, lányoknál 2,6%).

6. ábra: A viszonzyszavakra kapott asszociátumok szófaji megoszlása

Összegezve: a viszonzyszavakra mint hívószavakra kapott asszociátumok nagyrészt főnevek vagy viszonzyszavak. Valószínűsíthető tehát, hogy ez a két szófaji kategória befolyással bír a viszonzyszavak mentális lexikonban való elrendeződéséhez és egymáshoz kapcsolódásához.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

Megállapíthatjuk tehát, hogy az adatközlőt nem befolyásolja a hívószóban meglévő toldalék, vagy annak hiánya az asszociátumok tekintetében.

Szókapcsolatok esetében ugyanezt a tendenciát állapíthatjuk meg: ha az ingerszó szókapcsolat, az adott ingerszóra kapott asszociátumok között elsősorva találhatunk olyan asszociátumot, mely szókapcsolat is egyben.

A korpuszon végzett szemantikai vizsgálataink rámutattak, hogy mind állandósult, mind alkalmi szókapcsolatok esetében az előtag és az utótag együttes jelentése erőteljesen befolyásolja az asszociált adatok jelentését. Ezzel szemben az előtag jelentése és az utótag jelentése az asszociátumokra, külön-külön nem domináns jellegű. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy mindemellett befolyásoló szerepű, s egy-egy asszociátum több kategóriába is besorolhatóvá válik. A kontrollcsoport adatai is ugyanezt az eredményt adják.

A viszonzyszavakra kapott asszociátumok értékelésekor megfigyeltük, hogy leggyakrabban főnevek, viszonzyszavak és igék jelentkeznek.

Összefoglalva: i) a mentális lexikon ezen felmérés alapján nem mutat grammatikai szerveződési elveket; ii) szemantikai szempont alapján csak abban az esetben szerveződik, ha a hívószókapcsolat együttes jelentését vizsgáljuk, az előtag, és az utótag jelentése nem domináns befolyásoló tényező; iii) a viszonzyszavakra kapott adatok azt mutatják, hogy szófaji szerveződés is lehetséges a mentális lexikonban; iv) nemi megosztottság nem tapasztalható egyetlen részeredményben sem.

Az elemzés továbbvitelét két mozzanatban látom: i) szófaji vizsgálatok az asszociátumokban minden szófaji kategóriára kiterjesztve; ii) az összetett szavak jelentkezésének felmérése az asszociátumokban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cser J. (1939) *A magyar gyermek szókéncse*. Budapest.
- Gósy M., Kovács M. (1999) *A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében*. Magyar Nyelvőr
- Gósy M. (1984) *Hangtani és szótani vizsgálatok hároméves gyermekek nyelvében*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Gósy M. (1999) *Pszicholingvisztika*. Corvina.
- Keszler B. (1998) . In: Zoltán A. (szerk.) *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest.
- Keszler B. (szerk.) (2000) *Magyar Grammatika*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lengyel Zs. (2005) *Asszociációs vizsgálatok: általános és magyar adatok. Doktori kurzus: VIII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem. Balatonalmádi*.
- Meixner I. (1971) *Hároméves gyermekek szókéncse*. In: Molnár J., Wacha I. (szerk.): *A beszéd-szimpozium magyar előadásai*. Szeged. Nyelvtudományi Társaság. Budapest.